

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет -
Департман за социологију, Ниш

DOI 10.5937/kultura1340310S

УДК 316.72(497.11)

316.73(497)

оригиналан научни рад

ТРАГОМ ЈЕДНОГ ИСТРАЖИВАЊА: НЕКЕ ВРЕДНОСНЕ НЕДОУМИЦЕ КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ СРБИЈЕ

Сажетак: *Након разјашњења основних појмова, рад креће у анализу резултата једног од ретких емпиријских истраживања које је једним својим делом било посвећено и експлицитним ставовима грађана Србије о културној политици. Ради се о истраживању које је обухватило пет округа југоисточне Србије (Нишавски, Топлички, Пиротски, Јабланички и Пчињски), а резултати су индикативни за период након демократских промена у Србији, и омогућавају компарацију са налазима других и будућих истраживања. Нове околности стављају у први план нека важна културна питања, као што су: како профилисати културну политику Србије; чему би она требало да тежи; како стоји ствар са националном културом (Срба) а како са космополитизмом; да ли су грађани Србије уплашени од европских или америчких вредности (и у којој мери); да ли је у одговорима на претходна питања Србија специфична у односу на Балкан; у којој мери је Србија унутар себе подељена по тим питањима - имајући у виду стандардне социо-демографске карактеристике својих грађана.*

Кључне речи: *културна политика, преференције грађана, угроженост културе, космополитска култура, национална култура, познавање културе*

“Основни проблем сваке културне политике је, ..., проблем стварања нове хуманистичке културе.

Јасно је да пред тим циновским проблемом свако бежи и радије говори о нечем другом.“

(Едгар Морен)

Без сумње, након мање-више летаргичног социјалистичког искуства, културне политике већине балканских земаља, укључујући и Србију, суочиле су се са читавим низом питања како стратешке тако и инструменталне природе. У практичном вођењу културне политике, ниједно од њих не може бити сасвим избегнуто.¹ Услед демонтаже некадашњег друштвено-политичког система, читаво поље културе постало је знатно несталније, флуидније, променљивије. Такође, услед широких демократских процеса, онај ко спроводи културну политику више не може у потпуности да планира одређене резултате. Он, наравно, може да се нада неким жељеним последицама у културној сфери, али је то нешто битно различито од некадашњег безбедног очекивања унапред утврђених резултата за које су уложена „довољна“ материјална средства. Уз уважавање претходног, међутим, не сме се сметнути с ума да је један од најважнијих одлика демократске културне политике и њена свесност, намераваност, планско деловање, а не тржишна стихија или препуштање спонтаном „току ствари“ да доведе до жељених резултата. А ти жељени резултати у својој укупности, се и данас, баш као и јуче, (по узору на Моренове наводе из заглавља овог текста) могу називати једино елементима хуманистичке културе – ма колико да смо незадовољни њеним присуством у актуелној, друштвеној и културној стварности Србије.

У овом тексту не можемо нашироко расправљати о самом појму *културна политика*, о коме, разуме се, постоји обимна литература. Већина аутора под културном политиком подразумева некакву суму или тоталитет намераваних активности којим се на основу неких општих принципа усмерава

1 Рад се заснива на резултатима истраживања које је спроведено у оквиру пројекта „Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције“ (2002–2005), чији је носилац био Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу а финансијер - Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије. Емпиријско истраживање „Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану“ је спроведено на узорку од 1786 испитаника у пет округа југоисточне Србије (Нишавски, Топлички, Пиротски, Јабланички и Пчињски), три општине северозападне Македоније и две области централне и западне Бугарске.

културни развој, али и распростиру културне вредности према свим његовим припадницима.² Једна иманентна анализа појма културне политике би свакако указала на неке његове структурне карактеристике, а то су, пре свега *систематичност*, *сврховитост* и *демократичност* културних чинова уз незаобилазни *хуманизам* као темељно вредносно начело. Према неким једноставнијим одређењима, културна политика представља свако свесно и системско мешање власти у сфери културе, којим се манифестује и одређена визија функционисања и развоја сектора културе. Дакако, непостојање експлицитних докумената у вези са стратегијом културне политике у некој земљи, не значи да у њој уопште и не постоји некаква културна политика, јер се ова огледа, пре свега, у сопственој реализацији. Суштина културне политике је дугорочан уплив државе у сферу културе, а када се ради о демократским друштвима - истовремено и обезбеђивање довољне *дистанце* између власти и културе, да би се спречила њена идеолошка инструментализација. Нарочито су културне политике земаља бившег реалног социјализма осетљиве на идеологизацију културе, држећи се принципа да власт треба држати „на дистанци”.³

У периоду социјализма, у Србији су се појмови културе, културне политике и културног развоја везивали за остварење Марксовог (Магх) „комунистичког” - бескласног друштва ситуираног у далекој будућности. Не би требало заборавити да су у Марксовим радовима појмови *комунизам*, *друштво*, *култура*, *рад* и *хуманизам*, у суштини, тендирали да представљају једно те исто – мукотрпан пут ка људској

2 Тако на пример, у некадашњем социјалистичком духу, Т. Мартинић културну политику дефинише као „укупност планираних културних акција на темељу глобалне визије друштвеног развитака, одређених културних потреба и затеченог културног стандарда” (Мартинић, Т. (1986) *Култура као самоодређење*, Загреб: Цекаде, стр. 53). За М. Ранковића, културна политика је „скуп друштвених акција и тенденција који на организован начин стимулишу и усмеравају развитак културе на бази општих хуманистичких принципа у правцу слободног стварања и културно адекватног ширења аутентичних културних вредности у кругу свих припадника друштвене заједнице” (Ранковић, М. (1974) *Култура и некултура*, Београд: Вук Караџић, стр. 196).

3 У вези са појмом *дистанце*, његово значење се данас експлицитно налази у једном од три доминантна основна *модела* културне политике. Ради се о моделу који се назива *пара-државни* или модел *на одстојању* (тзв. *art's length principle*) у коме држава преноси своју одговорност за културу *пара-државним Саветима за културу и уметност*. Други модел је *државни* (или *латински* или *бирокуратски*), у коме се све кључне одлуке доносе на нивоу државне администрације. Трећи је *либерални* модел и подразумева изостанак било какве интервенције државе у култури која је у потпуности препуштена тржишту, док држава креира одговарајућу средину за развој културе.

еманципацији кроз „ослобођење” рада и процват човековог стваралаштва. На крају великог *историјског процеса*, који је марксизам претворио у новог Бога⁴, налазила се „свестрано развијена личност” која у себи обједињује и радника и „политехничара” и поету, речју - разотуђени човек који је изно-ва пригрлио све своје продукте које му је класна цивилизација неправедно одузела. У основи, циљеви социјалистичке културне политике били су широка дифузија културе, културна еманципација маса, усвајање тзв. „социјалистичког погледа на свет” и културна једнакост. Руководјење културним институцијама углавном се вршило на основу политичких директива, док се њихово финансирање спроводило у форми дотација на основу планова које су оне (институције) редовно достављале политичким (вишим или нижим) државним органима. Комунистичкој идеолошкој пројекцији била су подређена готово сва промишљања културе, што је резултирало стварањем једне, мање-више, кохерентне културне политике, али и система свих других битних друштвених вредности и веровања и значења. Када се, међутим, тај обједињавајући наднационални пројекат урушио, а с њим и шири социјалистички идентитет, наоко „споредни” национални и религијски идентитети пробудили су се из дубоког „зимског сна” и појачали до неслућених размера. Не само на простору бивше „Друге Југославије”, већ и у читавој постсоцијалистичкој Источној Европи, етно-национализам се појавио да попуни изванштан „празан простор” који се појавио након што су се распршили идеали социјалистичког интернационализма. Тзв. етнички и религијски „ревивал” на балканским просторима у последњој деценији 20. века, у културној политици је довео до преваге концепта реафирмације националног културног идентитета.⁵

У многим својим аспектима па и у сфери културе, србијанско друштво још увек баштини јаке наносе социјалистичког

4 Тако је октобарска револуција била - „митолошки момент *par excellence* те историје која је постала ако не замена за спасење, онда бар место измирења човека са самим собом” (Фире, Ф. (1996) *Прошлост једне шлузије, Комунизам у двадесетом веку*. Београд: *Paideia*, стр. 96).

5 У случају бивше СФРЈ, како истиче С. Хантингтон (Huntington), „Многозаједништво је испарило и свака група се све више идентификовала са културном заједницом и одређивала у религијским појмовима. Босански Срби постали су екстремни српски националисти идентификујући се са Великом Србијом, српском православном црквом и широм православном заједницом. Босански Хрвати су били најжешћи хрватски националисти, себе су сматрали грађанима Хрватске, наглашавали су свој католицизам и, заједно са Хрватима из Хрватске, свој идентитет са католичким Западом.” (Хантингтон, С. (2000) *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Подгорица: ЦИД и Бања Лука: Романов, стр. 298).

друштвеног модела. У социјалистичким друштвима културна политика је зависила понајвише од два фактора: од карактеристика *планске привреде* (у србијанском случају који је нешто специфичнији, од тзв. „договорне економије“ која је врела од волунтаризма и нестручности) и од функције *политичке легитимације* коју је овим друштвима прибављала и култура. Први фактор који је економске природе је углавном деловао негативно, док је политичка легитимација углавном доводила до побољшања финансијског стања у култури.⁶ Социјалистичка планска производња имала је читав низ последица по културу, од којих су пресудне биле три. Прво, у недостатку регулације помоћу тржишта, понуда није следила стварну потражњу, што је доводило до појаве „привреде несташница“. Друго, интеракције имперсоналног типа карактеристичне за тржишне односе привредних субјеката, биле су замењене игром личних веза која је процес планирања претворила у право цењање о плану. Најзад, сама привредна функција државе била је противуречна: држава је била директно одговорна за функционисање предузећа, док је с друге стране морала преузети и традиционалну улогу у финансирању јавног сектора, вођењу социјалне политике итд. Тај двоструки терет је стварао огроман притисак на државни буџет па се непроизводни сектор финансирао оним што је из буџета случајно преостајало као вишак. Крајњи резултат је био да се у пракси планске привреде култура налазила у двоструко неповољном положају: *дугорочно*, као део „непроизводног сектора“ и *краткорочно*, као сфера у којој доминирају јавне установе које финансира држава. Што се тиче функције политичке легитимације, она је донекле побољшавала њену преговарачку позицију у борби за оскудна буџетска средства. Институције културе су се, такође, често стављале у функцију промовисања одређене личности, трагајући за политичким „свевима“ или заштитницима који би им обезбеђивали коришћење буџетских резерви, спонзорстава итд. Речју, прикљештена између цењања о државним фондовима и пристанка да буде средство за политичку легитимацију, култура је у социјалистичким друштвима редовно долазила у стање сиромаштва, зависности и инерције.

Данас, након урушења социјализма, демократизације, пост-модернизације, али и етничког ревивала, грађанских ратова, ксенофобије, страног војног присуства, идеологије људских права, кретања у правцу европских и ширих интеграција, и свега другог што карактерише нови миленијум на Балкану, прво питање на које ваља одговорити јесте које то

6 Маршал, М. (1988) Проблеми финансирања културе у привреди с централизованим планирањем: случај, стр. 112.

вредности могу бити од значаја за актуелну културно-политичку праксу. Оно што се на почетку засигурно могло рећи је да заједно са марксистички схваћеним модернизмом, не би требало одбацити и темељна модернистичка начела. Да се у савременом свету не може цивилизовано живети без неких основних модернистичких идеала, болно су потврдила и драматична дешавања (не само у култури) на простору бивше СФР Југославије, која су првенствено била узрокована *пре-модерним*, ирационалним страхом од разарања националних култура и специфичности националних идентитета. У исто време, показало се у којој мери културна политика зависи од укупних друштвених процеса, економске моћи друштва, историјског наслеђа, положаја грађана у политичком систему и нарочито од политичке културе.

Не би требало заборавити да је Србија почетком 20. века била једна од изразито руралних земаља у Европи⁷, да је касно почела са индустријализацијом и урбанизацијом, због чега је српска култура дуго остајала у границама предмодерног, не досежући разлику између приватног и јавног, личног и општег интереса. Ова колективистички оријентисана традиционалистичка свест, обновила се услед познатих догађаја и током деведесетих година 20. века, сузбијајући тенденције ка модерном, плуралном, отвореном и индивидуализованом друштву које уважава различитост, спремно је на комуникацију, сарадњу и ненасилно решење сукоба. О томе откуд поменути традиционализам (и груби национализам) у свој његовој силини, нема сагласности у научним круговима. Док једни сматрају да се национални конфликти из тог доба морају тумачити као резултати непромењене и исконске историјске мржње између нација, други у њима виде одговор на изазове краја 20. и почетка 21. века, односно „постхладноратовског света”.⁸ Наравно, тиме списак могућих одговора ни

7 Од укупно 10.620.000 становника на тлу које је касније обухватила држава Југославија, у 1890. г. 83,8% чинило је пољопривредно становништво. Након 20 година (1910) удео пољопривредног још увек је износио, 81,0%. С оваквом социјалном структуром у којој се заступљеност сељака у појединим регионима кретала од 76% до 94%, Краљевина Југославија је била једна од најсељачкијих земаља у Европи. Након првог светског рата, 1921. г. удео пољопривредног у укупном становништву пада на 78,8%, а 1939. г. на 75,1%. Опадање удела пољопривредног становништва у укупном становништву после Другог светског рата кретало се у следећим вредностима: од 67,2% (1948), на 60,9% (1953), односно на 49,6% (1961) и 36,4% 1971. године (Ћирић, Ј. (1979) *Основи социологије насеља и социологије села*, Ниш: Градина, стр. 143-144).

8 Или, како у свом закључку каже један добар познавалац актуелних етнокултурних гихања у Источној европи, К. Ђордано (Giordano) - „Пошто је одуван танки интернационалистички вео социјализма, могли су поново да се рашире пројекти идентитета који искључиво почивају на територијално усредсређеним конструкцијама идентитета. Тај територијално

изблиза није исцрпљен, али то није проблем којим можемо да се бавимо у наставку. Шта год да је одговор на претходно питање, тај „нови” национализам, односно затечено културно стање у коме је доминантан концепт реafirмације националног и културног идентитета, увелико се разликује од концепта *савременог демократског друштва* и његове *културне политике*, који по дефиницији рачунају на разлике и плурализам, укључујући и онај етно-културни.

У културним политикама које се пре свега брину за очување националног културног идентитета, јасно је, предност може да има само већинска етничка група, према којој се дефинише и национални културни интерес и идентитет државе.⁹ Такав национално-монистички приступ култури, међутим, неретко повлачи за собом и нетолерантан однос према културној разноликости унутар саме националне културе и избегавање контаката са другим културама. Усмереност према самој себи и својој прошлости затвара културу у националне оквире и доприноси хомогенизацији нације, најчешће на бази национализма као једино исправне званичне идеологије - на који начин се читава култура срозава на средство пуке политичке индоктринације и онемогућава свако аутономно културно делање које није у служби државне политике.

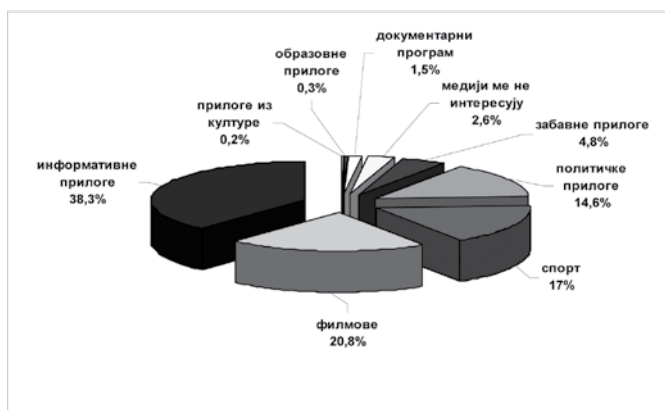
Данашње српско постсоцијалистичко друштво, међутим, увелико прате: немаштина, нерегулисани економски односи, нестабилност политичког система, а у култури некритичко препуштање тржишту и жилави опстанак политичког идолопоклонства и идеолошко-партијске цензуре. Такође, држава не издваја довољна средства за културу, ниво културних потреба се снизио, а уметничко стваралаштво се не вреднује као некад. Под изговором да „народу дају оно што он тражи”, на пример, већина телевизија у Србији у ударним терминима емитује тривијалне садржаје намењене забави, типа тзв. *риалити шоу*-а. Речју, на делу је потрошачко поимање културе, у коме се култура своди на забаву и краткотрајни хедонизам чија је сврха да код потрошача одагна „лоше мисли” у вези са неизвесном и туробном стварношћу.

утемељен етничитет, као конструисан комплекс просторних и етно-културних фактора идентитета, под импулсом глобализације који у овом делу континента раније није био тако изражен, учвршћује се данас као темељ садашње ‘идентитетске архитектуре’ централноевропских и источноевропских националних друштава. Ретериторијализација идентитета и са њима повезаних конфликта не сме да се тумачи као жилаво трајање једне ‘замрзнуте теорије’ него у њој треба видети и одговор на изазове XXI века.” (Ђордано, К. (2001) *Огледи о интеркултурној комуникацији*, Београд: Библиотека XX век, стр. 239-240).

9 Драгићевић Шеших, М. и Стојковић, Б. (2011) *Култура – менаџмент, анимација, маркетинг*. Београд: Клио, стр. 41-42.

Резултати истраживања, међутим, показују да се преференције становника на југу Србије, када су у питању медијски произведени програми, не подударају са оваквом епикурејско-ескапистичком културном праксом.

Графикон 1 Србија / У медијима најчешће пратим следеће садржаје

Фреквенције присутних медијских садржаја, показују да људи, осим забаве, имају потребе и за неким другим садржајима које ваља и даље емитовати и развијати. У самом истраживању, експлицитни *забавни садржаји* су прилично ниско вредновани (4,8%), у тој мери да чак рађају сумњу у вези са искреношћу одговора испитаника. Како било, уколико се за *прилоге из културе* опредељује само 0,2% а за *образовне прилоге* свега 0,3% испитаника, културна политика Србије није и не може бити део некаквог великог историјског процеса на чијем крају се налази „свестрано развијена личност” – што је као идеал било пројектовано у некадашњој марксистички фундираној културној политици. Као и све друге „политике”, и културна политика се не може сагледавати нити развијати ван кретања и развоја укупног друштва. Она је условљена укупношћу друштвених и економских односа, као и „општом политиком” која културној политици одређује основе за стратегијске циљеве и задатке. У том смислу се истиче да је смисао и садржина културне политике у зависности од природе друштвеног система, од културних аспирација водећих друштвених снага, културне традиције и сл.¹⁰

Сучељавање културне политике са „културном стварношћу” се, међутим, одвија и путем општеприхваћених премиса, вредности и циљева. Постојећи модели културних политика

10 Прњат, Б. (1986) *Културна политика и културни развој*, Београд: Савремена администрација, стр. 11.

не представљају друго до скупове теоријско аксиолошких премиса који кроз своју организацију циљева и сврха протежирају одређене типове културног развоја. Стога је оно што предстоји Србији плодна спрега политике и културе: на једној страни карактер и интенције друштва а на другој духовне потребе и очекивања друштвених група и појединаца – за које видимо да нису у потпуности окренути забава и „лаким садржајима”. Насупрот примордијалистичком концепту о којем је било речи, простор савремене културе засигурно није прост израз једног националног духа на одређеној територији, већ и простор комуникације, поље у којем се размењују готова културна добра и стварају нова. Културе немају више од десет процената својих изворних елемената, док су сви остали из других култура.¹¹ Културни елементи од којих се састоји свака појединачна култура су путовали и путују кроз време и простор, тако да се оно што се данас сматра националном или неком другом „аутохтоним културом” само мање или више успешна комбинација ових претходних. Демократско друштво захтева културу као простор личне слободе и људског заједништва, једну универзализовану и у исто време индивидуализовану културу. То не противречи смислу културне политике који се састоји и у очувању и развоју културне баштине и идентитета. Идентитети се не чувају само заштитом, већ пре свега - „подршком културне политике *оптималном развоју стваралаштва* у једној средини, јер само новим вредностима дела претходних генерација добијају смисао и значај.”¹²

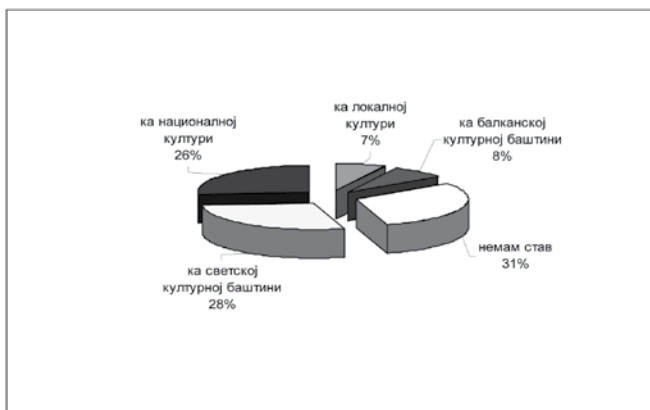
У вези с претходним, индикативна је наклоност испитаника да културна политика пре свега буде оријентисана ка светској културној баштини (28%) и националној култури (26%), а знатно мање ка балканској културној баштини (8%), док се локална култура нашла на самом зачељу (7%). Произилази да се културна политика Србије суочава са важном дилемом која се тиче *равнотеже* између националне и интернационалне културе. Како је култура и начин на који се изражавају национални, етнички, регионални и други идентитети, не изненађује што испитаници високо рангирају националну културу. Паралелно с тим, међутим, одговори испитаника сведоче и о доживљеном и проживљеном плурализму и мултикултурализму култура унутар и изван Србије. Овај други,

11 Кале, Е. (1982) *Увод у знаност о култури*, Загреб: Школска књига, стр. 131.

12 Драгићевић Шеших, М. Културна политика, национализам и европске интеграције, у: *Бити из/ван. Ка редефинисању културног идентитета Србије*, уредници Тојић, К. и Симу, М. (2010) Београд: *Kulturklammer*, стр. 107.

који проистиче из међународних контаката, није само противтежа извесним националистичким намерама, већ и једна од темељних чињеница савременог света, захваћеног процесом глобализације. Следствено томе, културна политика Србије би требало да промовише и вредности националне културе и у исто време да буде отворена за учешће (и утицаје) из иностранства, да поспешује културне иновације и поштује општије трендове европског културног развоја. Реч је о политици утемељеној на уважавању културних и националних различитости и на неговању свих изворних облика мултикултурног и интеркултурног живота, који ће доприносити стварању и јачању међусобног поверења и толеранције.¹³

Графикон бр. 2. Србија / Културна политика требало би преваходно да буде оријентисана ка:

С обзиром на мултинационални састав дела Србије из којег су били испитаници, било је значајно увидети за који модел политике у култури се опредељују припадници *појединих нација*. Доведемо ли, дакле, у везу моделе културне политике са националном припадношћу испитаника, произилази да *космополитски* модел политике у култури највише заступају припадници бугарске нације (42,4% анкетираних), затим следе Албанци (32,2%), Роми (30,2%) и, на крају, Срби

¹³ Када се ради о све три земље које су биле предмет анализе, оних који преферирају културну политику усмерену према космополитској култури на читавом *Балкану*, највише је било у Македонији (49,8%), затим у Србији (31,7%) и, на крају, Бугарској (26,7%) – што је било изненађујуће, с обзиром на тадашњу официјелну бугарску опредељеност да што пре уђе у Европску унију а уз то је већ била и чланица НАТО савеза. На другом месту је избор *националног* модела политике у култури, који су у највећој мери подржали испитаници из Србије (32,1%), а подједнако (по 25,9%) испитаници из Бугарске и Македоније. *Балканској* културној баштини највећи значај придаје подједнак број анкетираних из све три државе (али свега 9%).

(28,1%). Заузврат, *национални* модел политике у култури највише прихватају Срби (42,6%), потом Албанци (33,1%), Роми (20,8%) а најмање Бугари (15,2%). *Балкански* модел политике у култури далеко заостаје, па не прелази максималних 16,3% (код Бугара), док је локални модел сасвим у дефанзиви, са максималних 9,1% (код Албанаца).

Табела бр. 1. Србија/ Национална припадност и избор културне политике

	Ка светској културној баштини	Ка балканској културној баштини	Ка националној култури	Ка локалној култури	Немам став
Србин	28,1%	8,0%	42,6%	3,6%	17,7%
Ром	30,2%	5,7%	20,8%	3,8%	39,6%
Албанац	32,2%	11,6%	33,1%	9,1%	14,0%
Бугарин	42,4%	16,3%	15,2%	5,4%	20,7%

Било је занимљиво и уочити културну оријентисаност испитаника у зависности од школске спреме, старосног доба и места становања (што је приказано у следећим табелама). Што се тиче оних без школе, највећи део њих (41,5%) о овом питању „нема став”, а од појединачних усмерења културне политике и они преферирају космополитски модел (28,7%). За балкански модел културне политике, процентуално највише су се изјаснили испитаници са завршеном основном школом (14,4%), што је ипак готово двоструко мање од процената тих истих испитаника који би, такође, радије да виде културну политику усмерену ка светској културној баштини (27,2%). У односу на све образовне групације, космополитска култура је најпожељнија код оних са завршеном вишом школом, факултетом или академијом (35,5%), премда се ова група у погледу преферираних појединачних усмерења културне политике у највећем проценту определила за националну културу (36,6%).

Табела бр. 2. Србија / Школска спрема и избор културне политике (%)

	Ка светској културној баштини	Ка балканској културној баштини	Ка националној култури	Ка локалној култури	Немам став
Без школе	28,3	7,5	17,0	5,7	41,5
Незавршена основна школа	29,5	3,3	29,5	4,9	32,8
Основна школа	27,2	14,4	33,6	5,6	19,2
Трогодишња стручна школа	33,3	11,1	27,8	5,6	22,2
Завршена средња школа	33,9	7,5	35,5	6,5	16,7
Завршена виша школа, или факултет академија	35,5	11,8	36,6	2,2	14,0

Преференције модела културне политике у односу на године старости у Србији, изгледају овако: од појединачних усмерења културне политике највише се цени оно ка светској културној баштини – у распону од 30,2 (они преко 60 година) до 34,8% (19-29 година), осим у случају оних између 50-59 година старости код којих је национална култура однела превагу (33,8%) у односу на претходну (26%). Уопште узев, главна конкурентска битка се водила између националног и космополитског модела, што је видљиво и у подацима који се односе на место становања испитаника. Опредељења за један или други модел културне политике, редовно заузимају негде око две трећине укупног броја изражених ставова. Преостала трећина је прилично неуједначено попуњена оним ставовима који се изјашњавају у прилог балканској или локалној култури, уз знатан проценат оних који по овом питању једноставно – „немају став”.

Табела бр. 3. Србија / Старосна доб - Културна политика преважно треба да буде оријентисана:

	ка светској културној баштини	ка балканској културној баштини	ка националној култури	ка локалној култури	немам став
19-29	34,8%	6,7%	31,1%	5,2%	22,2%
30-39	32,3%	13,1%	32,3%	6,9%	15,4%
40-49	32,1%	11,9%	33,6%	2,2%	20,1%
50-59	26,0%	7,8%	33,8%	7,8%	24,7%
преко 60	30,2%	6,3%	30,2%	5,2%	28,1%

Табела бр. 4. Србија / Место становања и избор културне политике (%)

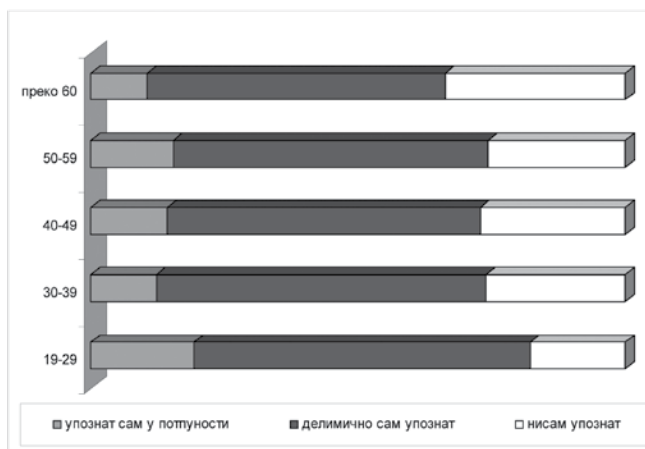
	Ка светској културној баштини	Ка балканској културној баштини	Ка националној култури	Ка локалној култури	Немам став
Село	30,3	9,7	36,6	5,5	17,9
Град	31,1	8,2	29,4	5,4	26,0
Приградско насеље	37,8	14,9	36,5	4,1	6,8

Претходна одређења за моделе политике у култури могу се, макар делимично, објаснити уколико се доведу у непосреднију везу са познавањем балканске културне баштине. Оних који држе да су у потпуности упознати са културном историјом балканских народа је 14,6%, делимично упознатих са културном историјом балканских народа је 59,9%, док проценат оних који признају да нису упознати са културном историјом балканских народа износи (знатних) 25,4%. Једна четвртина испитаника која није упозната са културном историјом балканских народа, упућује на закљу-

чак да су програмски садржаји о културној историји балканских народа у образовном систему Србије, једноставно, недовољно заступљени.¹⁴ Закључак који се намеће сам по себи, је да не само Србији већ и читавом Балкану предстоји нека врста договорања око једнаке заступљености културне историје балканских народа у наставним програмима њихових образовних установа. Притом, што једва да је потребно поменути, нарочиту пажњу ваља обратити на оне програмске садржаје који афирмишу заједничку културну основу балканских мултиетничких, мултиконфесионалних и мултикултурних друштава, а све у циљу приближавања, интензивније сарадње и разумевања балканских народа у њиховој различитости.¹⁵

Интересантно је да су са балканским културним наслеђем понајвише упознати они најмлађи (графикон бр. 3), што противречи увреженом мишљењу о младим људима као особама које живе „овде и сада“ и као „незналицама историје“.

Графикон бр. 3. Србија/Старосна доб и познавање културне историје балканских народа (%)

Питање је, додуше, колико је то знање реално, али би се то исто такво питање могло у још оштријем облику, поставити

14 Интересантно је да је у Бугарској чак више од половине анкетираних изјавило да није упознато са културном историјом балканских народа, док је то у Македонији изјавило више од једне петине.

15 У вези с тим, охрабрује податак (наравно, уколико су испитаници били сасвим искрени у својим одговорима) да је готово две трећине испитаника у Србији делимично или потпуно упознато са културном историјом балканских народа, па стога још има додатну потребу да упозна и светско културно наслеђе. Оно је свакако неопходно за укључивање балканских народа у европске и планетарне интеграције, у којима и сами испитаници виде могућност бржег развоја Србије и балканског региона у целини.

и у вези са поменутиим знањем старијих генерација. Штавише, на основу свих других одговора из упитника, оно што се може наслутити је заправо то да је знање оних старијих о Балкану не само недовољно, већ и оптерећено разним предрасудама. Стога је можда и боље немати било какво позитивно „знање”, него имати искривљену представу о нечему или некоме. Када се ради о предрасудама или неадекватном знању о читавим народима или културама, оне су у прошлости веома често имале за последицу и драматичне физичке обрачуне међу балканцима. Зато предрасуде о суседним етничким заједницама, државама и њиховим превалентним вредностима, за балканске народе данас представљају такву врсту интелектуалног и сваког другог „лукуза” које они себи више једноставно не би смели допустити.

Упркос дејству претходно поменутих фактора које врхуне у овом или оном, блажем или оштријем облику национализма, већина испитаника у Србији (55%) изјављује да су народи Балкана *сличнији међусобно*, у односу на друге народе Европе, 17,9% сматра да то није случај, док 27,1% о томе није имало став. Мишљења о сличности су, међутим, прилично подељена по националној основи. На пример, само 23% испитаних Албанаца сматра да су народи на Балкану слични, 34% о томе нема став, док 42,9% на ово питање одговара са “не“! На супротном полу је бугарска национална мањина у Србији која се у 75,5% случајева изјаснила за сличност међу народима Балкана, за којом следе Срби (67,3%) и значајно мање Роми (43,5%).¹⁶

Табела бр. 5. Србија: Националности / Народи Балкана су сличнији међусобно у односу на друге народе Европе

Бугарин	75,5%
Србин	67,3%
Ром	43,5%
Албанац	23,0%

За смиривање етничких напетости у региону, то свакако није добар знак. За претпоставити је да Албанци као израз несличности балканских народа у првом реду узимају сами себе, сматрајући се по неким својим карактеристикама различитим или изузетним. Већина Албанаца је муслиманске вероисповести (што их разликује од православно-

¹⁶ Сигнификантно је да и у Македонији свега једна трећина Албанаца (32,1%) сматра да сличност постоји, за разлику од Срба у истој држави који чак у 81,4% случајева тврде да су балкански народи слични, као и 77,5% већинских Македонаца и 69,7% Рома.

хришћанског окружења њима суседних народа) као што и највећи део њих чврсто верује у своје старинско *илирско* порекло. И док остале националне мањине у балканским земљама изгледа да покушавају да на неки начин ублаже још увек јаке националистичке „ветрове” који дувају овим просторима – имплицитном тврдњом да су дуготрајном акултурацијом балкански народи попримили нека заједничка дистинктивна обележја, већина Албанаца у та обележја изгледа да не верује. Остаје да се види како ће у новонасталим политичким околностима, Албанци успети да помире сопствени национални ексклузивизам и романтизам са интегративним процесима не само на Балкану већ и у европским оквирима – који захтевају заједништво, партиципацију, универзалне принципе и толеранцију.

Сматра се да је међу балканским народима укореењено и мишљење да процес уједињења са Европом може да *наруши идентитет и угрози етничко* биће одређене друштвене групе. Нека од питања из упитника директно су се односила на проверу тачности овога убеђења. Једно од њих је гласило: „Да ли сматрате да је Ваша култура и традиција угрожена продором вредности које долазе из европских земаља?” Одговори у све три земље су показали да данас већина испитаника са територије Балкана не мисли тако. Тако је, на пример, у Србији на ово питање 61,9% испитаника одговорило са „не”, а 38,1% са „да”.¹⁷ Другачије стоји ствар са *америчким* вредностима у све три земље, посебно у Македонији, где је страх од американизације (57%), чак однео превагу над осећајем да је аутентична култура домаћина заштићена (42,7%). У Бугарској се, пак, американизације плаше нешто више од „европеизације”, али још увек у релативно ниском степену (35,2% се плаши, а 64% се не плаши америчких вредности).

У Србији се, међутим, одиграва права драма око овог питања, с обзиром да је разлика између оних који би да чувају аутохтону културу од американизације (47,5%) и оних који се ове последње не плаше (52,5%) веома мала тј. износи свега 5 процената. Ситуација се чини још озбиљнијом, када се упореде одговори у односу на националну припадност испитаника у Србији, из којих произилази да већински Срби у чак 63% случајева сматрају да је њихова култура угрожена од американизације.

17 У Бугарској је страх од угрожавања идентитета европеизацијом још мањи, јер је свега 22,6% испитаника одговорило са „да”, а 77,4% са „не”, док је у Македонији став по овом питању готово идентичан оном у Србији (59,2% испитаника се не плаши европских вредности, а 40,8% се осећа угроженим).

Након анализе података у Србији који се односе на бојазан од европеизације, а у вези са школском спремом, местом становања, националном припадношћу, старосним добом и материјалним положајем, добили смо резултате који су приказани у наредним табелама.

Табела бр. 6. Србија - Школска спрема / Да ли сматрате да је Ваша култура и традиција угрожена продором вредности које долазе из европских земаља? (%)

Школска спрема	Да	Не
Без школе	42,3	57,7
Незавршена основна школа	40,3	59,7
Основна школа	40,2	59,8
Трогодишња стручна школа	42,6	57,4
Завршена средња школа	34,0	66,0
Завршена виша школа, факултет или академија	36,8	63,2

Табела бр. 7. Србија - Место становања / Да ли сматрате да је Ваша култура и традиција угрожена продором вредности које долазе из европских земаља? (%)

Место становања	Да	Не
Село	33,6	66,4
Приградско насеље	28,0	72,0
Град	41,7	58,3

Табела бр. 8. Србија – Старосна доб / Да ли сматрате да је Ваша култура и традиција угрожена продором вредности које долазе из европских земаља? (%)

Године старости	Да	Не
19-29	35,5%	64,5%
30-39	42,8%	57,2%
40-49	28,5%	71,5%
50-59	44,9%	55,1%
преко 60	43,9%	56,1%

Табела бр. 9. Србија – Материјални положај / Да ли сматрате да је Ваша култура и традиција угрожена продором вредности које долазе из европских земаља? (%)

Материјални положај	Да	Не
веома добар	52,4%	47,6%
релативно добар	33,0%	67,0%
релативно лош	36,1%	63,9%
веома лош	45,5%	54,5%
неподношљив	64,0%	36,0%

Табела бр. 10. Србија - Националности / Да ли сматрате да је Ваша култура и традиција угрожена продором вредности које долазе из европских земаља? (%)

Националности	Да	Не
Србин	47,3%	52,7%
Албанац	38,4%	61,6%
Ром	28,4%	71,6%
Бугарин	23,2%	76,8%

За очекивати је било да интелектуалци буду отворенији према културним вредностима које пристижу из Европе. Резултати добијени од оних са завршеном основном школом, међутим, оповргавају мишљење о њиховој резервисаности у погледу прожимања националне и европске културе, и то у позитивном смислу. На другој страни, ако су се одговори градских испитаника и могли приближно предвидети, мање је било очекивано у тој мери „еврофилско” мишљење испитаника са села поводом овог питања. Одбојност према европским вредностима не показују ни људи из приградских насеља, иако њихови насељеници умеју понекад да буду и искључиви код овако осетљивих питања. Културна хомогенизација је, очито, извршила извесна социјална померања и релативно изнивелисала некадашње израженије разлике у ставовима посматраних категорија људи.

Најмање страха у односу на вредности Европе, према очекивањима, налази се међу образованијим, припадницима средње и млађе генерације. То су групе које и иначе показују тенденцију ка усвајању ширих гео-политичких идентитета (идентификују се учесталије са Европом и човечанством од осталих категорија становништва). Међутим, чак и мање образовани и старији у већини сматрају да им од европских вредности не прети опасност. Својеврсни изолационизам, тј. схватање да је српска култура угрожена од Европе, већински заступају само они испитаници који су свој материјални положај окарактерисали као „неподношљив”. Људима који се нађу у безизгледној егзистенцијалној ситуацији, очито, мало тога изгледа примамљиво, па ни приче о просперитетној Европи које (као приче) не могу да напуне стомак и обезбеде колико-толико пристојну будућност. По страни од ове чињенице, од које никако не бисмо смели одмахивати главом, овакав њихов став, по свој прилици, одражава и традиционализам, слабу обавештеност као и пријемчивост за рецидиве официјелне популистичке идеологије некадашњег социјалистичког режима.

Што се тиче припадника различитих *националности* у Србији, најмањи страх од европеизације показују Бугари и Роми (23,2 односно 28,4%), затим следе Албанци а сасвим на зачељу налазе се већински Срби, као сасвим подељена нација по овом питању. Држимо да су овакви ставови и код Албанаца и код Срба индуковани првенствено политичком и социјалном ситуацијом у којој су се ове две нације нашле. Још увек живи политички догађаји, попут санкција УН-а, НАТО бомбардовања из 1999. год. и каснији развој догађаја на Косову и Метохији, утицали су на даљи опстанак извесног културног изолационизма код Срба и њему одговарајућег (али и судећи према резултатима, у доброј мери фиктивног) националног „отварања” Албанаца према Европи - иако су и једна и друга нација још увек у знатној мери оптерећени традиционалистичким вредностима и јаком националном везаношћу. Раширеност изолационизма међу српским живљем у целини, међутим, ни у време најгоре ескалације међунационалних сукоба у „Другој Југославији” није прелазила једну трећину, док су спорадични догађаји (попут потписивања Дејтонског споразума) у веома кратком року доводили до снижавања снаге и раширености српског национализма. Како забележена висока резистентност Срба у односу на европске вредности није праћена и повећањем обима националне искључивости у укупној популацији, може се претпоставити да је она пре резултат актуелних политичких околности но што је некаква трајнија српска диспозиција или одлика „непроменљивог српског менталитета”. Да је пак, Албанско одушевљење европским вредностима у највећој мери фиктивно, показују и неки други одговори које смо добили од припадника. На пример, за већину испитаних Албанаца оно што пре свега одваја Балкан од Европе јесте – православље, балкански народи међусобно нису слични, као што и три пута чешће од Срба (некритички) изјављују да је Балкан „прва и права Европа”. Укупан проценат исказа Албанаца са југа Србије који Балкан већ ситуирају у Европу или га сматрају „правом Европом” износи 64,8, за разлику од Срба код којих он износи 56,9. На основу ових података требало би очекивати да Албанци буду нешто резервисанији од Срба у односу на европеизацију, али они то нису (разуме се, у својим анкетним исказима).

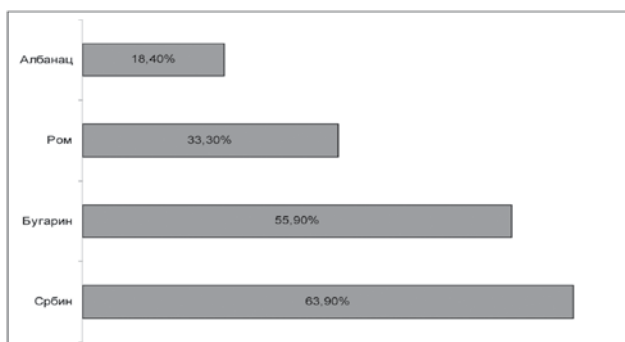
Још мање су Албанци уплашени од америчких вредности, јер само 18,4% њих сматра да је њихова култура угрожена американизацијом, док 81% тврди супротно. За једну мањевише традиционалистички одређену нацију, такви ставови већине испитаних Албанаца према, у основи индивидуалистички оријентисаним америчким вредностима, се не би могли објаснити без посредујућих (ситуационих) фактора у

њиховом обликовању. Један такав фактор је, у првом реду, спољна политика САД на Балкану с краја 20. века, а која је у великој мери фаворизовала жељу Албанаца за променом њиховог државно-правног статуса у оним балканским земљама у којима не чине етничку већину. Да је албанска пријемчивост за америчке вредности нешто битно контрадикторно, посредно сведоче и подаци о несразмерном нижем степену прихватања тих истих вредности од стране осталих националних заједница на Балкану. Осим Рома, који су у нешто већем проценту (66,7%), али ипак знатно мање него Албанци, изразили склоност ка америчким вредностима, припадници остала два национа у Србији (Бугари и Срби), већински сматрају да је њихова аутохтона култура заправо *угрожена* американизацијом. Испитаници из редова бугарске националне мањине у Србији држе у натполовичних 55,9% случајева да америчке вредности угрожавају њихову културу, што тврди и 63,9% већинских Срба. Могуће је, дакако, да Албанци сматрају и да је њихова култура у тој мери постојана и кохерентна да јој никакви упливи са стране, укључујући и оне од стране америчке културе, не могу угрозити њену „културну окосницу” - како би то рекли културолози. Ми смо, ипак, склонили томе да појачану пријемчивост за америчке културне вредности од стране албанске заједнице припишемо актуелним политичким дешавањима на тлу Балкана из којих је она највише профитирала, а на која су понајвише утицале моћне силе са Запада, пре свих Америка а тек онда, и уједно знатно мање - силе из Европе. Заиста, нема нити једног стриктно културолошког разлога да Албанци сматрају у 38,4% случајева да су угрожени европским вредностима, а да то исто, у вези са америчким вредностима, тврди више од дупло мање људи, тј. само 16,4%.

За претпоставити је да се разлика у прихватању европске и америчке културе на Балкану базира и на неким њиховим *квалитативним* својствима, јер Бугари у Србији (према којима је америчка спољна политика протеклих година била сасвим индиферентна) не сматрају у већини да су угрожени европском, већ - америчком културом, а и код Срба се степени угрожености од стране европских у односу на америчке вредности знатно разликују. То да америчке вредности угрожавају српску културу тврди (већинских) 63,9 % испитаних Срба, док је у случају европских вредности тај постотак значајно нижи и износи (мањинских) 47%.¹⁸

¹⁸ У Бугарској, степен угрожености од американизације код свих нација се креће од 34,1% до 39,8%, осим код Турака код којих је за једну трећину нижи (24,8%).

Графикон бр. 4. Србија/Националност – Моја култура и традиција су угрожени американизацијом

Упоредимо ли претходне податке са оним који се односе на осећање угрожености од европских вредности, утисак који се намеће са простора све три испитиване земље је да су, по страни од актуелних политичких симпатија и антипатија, а у вези са квалитативним карактеристикама европске и америчке културе, балкански народи *знатно суздржанији* према америчким вредностима у односу на европске. У Србији се већина Срба (63,9%) осећа угрожено од американизације, као што се 52,7% истих *не* осећа угроженим од европеизације. У Македонији је страх од американизације однео превагу (57%) над осећајем да је аутентична култура домаћина заштићена (42,7%), док је став по питању уплива европских вредности готово идентичан оном у Србији (већина од 59,2% испитаника се *не* плаши европских вредности, а мањина од 40,8% се осећа угроженим). У овој земљи су од американизације уплашени и Роми (76,6%) и Срби (62%) и већински Македонци (66,7%), дакле сви осим - Албанаца који (због већ поменутих, ситуационих разлога) у 77,3% случајева изјављују да *нису* угрожени американизацијом.

На самом крају, једно од питања које се тичало националног и етничког идентитета, суочило је директно ове претходне са процесом уједињења Европе. Одговарајући на питање да ли поменути процес може да *наруши* национални и етнички идентитет народа, највећи део испитаника се сложио са неутралном тврдњом „да укључење у Европу не значи и губитак националног и етничког идентитета” (31,%). Иза овог одговора по учесталости следе одговори „немам став” и онај по коме „укључење у Европу не значи потпуни губитак већ извесно прилагођавање националног и етничког идентитета” (изражени са по 22% случајева). Претходни одговори сведоче о немалој збуњености србијанских испитаника по овом осетљивом питању, јер шта би то „прилагођавање“ могло да

обухвати, мало ко је у време спровођења истраживања могао да зна, па ни наши испитаници - који су се у наставку опредељивали и за одговоре по којима је заправо „одрицање од националног и етничког идентитета нужна цена за улазак у Европу” (у 11% случајева) или проглашавали „националне и етничке идентитете стварима који припадају прошлости” (у 7% случајева). Најзад, 7% испитаника се определило и за контроверзан одговор по коме „укључење у Европу афирмише национални и етнички идентитет”.

Графикон бр. 5. Србија: Процес уједињења са Европом може да наруши национални и етнички идентитет. Са којом се од наведених тврдњи слажете:

Укратко, нема питања које је више подвојило мишљења наших испитаника, што свакако не може да буде добар знак. Један тако важан друштвени процес као што је прикључење ЕУ, мора бити праћен довољним степеном сагласности око неких најважнијих вредности, као и око „цене” која мора да се плати да би оне заживеле. Те сагласности у Србији након 2000-те није било на видику, а нема је, по свој прилици, ни данас. Наравно, то не значи да је она недоследна, већ ће се до ње долазити нешто поступније и спорије но што би они који је прижељкују (како произилази, још увек више декларативно а не стварно) желели.

ЛИТЕРАТУРА:

- Драгићевић Шешић, М. и Стојковић, Б. (2011) *Култура – менаџмент, анимација, маркетинг*. Београд: Клио
- Драгићевић Шешић, М. Културна политика, национализам и европске интеграције, у: *Бити из/ван. Ка речефинисању културног идентитета Србије*, уредници Тојић, К. и Симу, М. (2010) Београд: *Kulturklammer*
- Ђордано, К. (2001) *Огледи о интеркултурној комуникацији*, Београд: Библиотека XX век
- Кале, Е. (1982) *Увод у знаност о култури*, Загреб: Школска књига
- Ђирић, Ј. (1979) *Основи социологије насеља и социологије села*, Ниш: Градина
- Мартинић, Т. (1986) *Култура као самоодређење*, Загреб: Цекаде
- Маршал, М. (1988) Проблеми финансирања културе у привреди с централизираним планирањем: случај Мађарске, Загреб: *Културни радник* бр. 5/1988, Загреб
- Прњат, Б. (1986) *Културна политика и културни развој*, Београд: Савремена администрација
- Ранковић, М. (1974) *Култура и некултура*, Београд: Вук Караџић
- Фире, Ф. (1996) *Прошлост једне илузије, Комунизам у двадесетом веку*. Београд: *Paideia*
- Хантингтон, С. (2000) *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Подгорица: ЦИД и Бања Лука: Романов

Branislav Stevanović

University of Niš, Faculty of Philosophy – Sociology Department, Niš

TRACING A SURVEY: SOME DOUBTS ABOUT
VALUES IN SERBIAN CULTURAL POLICY

Abstract

After clarification of some basic notions, the text moves towards analysis of the results of one of the very few empirical studies dedicated to explicit attitudes of Serbian citizens about cultural policy. This is a survey conducted by the Institute of Sociology of the University of Niš in the period from 2002-2005, by collecting empirical material in five districts of southeastern Serbia (Nišavski, Toplički, Pirotski, Jablanički and Pčinjski). The results are indicative for the period after the democratic changes in Serbia, and allow a comparison with other findings and future research. After the implosion of socialism and dramatic events at the end of the last century in former Yugoslavia, which were primarily caused by the fear of destruction of national culture and national identity, it appears that the cultural policy largely depends on the overall social processes, economic power of society, position of citizens in the political system, historical heritage and prevalent cultural values. New developments have drawn attention to some important cultural questions, like how to profile the cultural policy of Serbia, what it should be oriented at, what is the stand of the national culture (of Serbs) in comparison to cosmopolitanism, whether citizens are scared of European or American values (and to what extent), whether the answers to the such questions make Serbia specific in the Balkans, and to what extent is Serbia internally divided on these issues – given the standard socio-demographic characteristics of its population? The text is looking for the answers to these and other dilemmas in the responses of Serbian citizens in the aforementioned survey.

Key words: *cultural policy, the preferences of citizens, vulnerability of culture, cosmopolitan culture, national culture, knowledge of culture*